

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

Lect. Dr. Ciprian TOROCZKAI* & Conf. Dr. Daniela PREDA**

Rezumat:

Acest studiu prezintă elemente pozitive și negative din viața și opera lui F.M. Dostoievski. În fapt, toată opera acestuia este marcată de opoziția între eroi și anti-eroi, între deznădejde și speranță, între credință și ateism. Nihilismul este nota dominantă a operei sale, dar împotriva acestui nihilism scriitorul rus a luptat toată viața. Acesta a fost, credem noi, „paradoxul” vieții sale.

Cuvinte-cheie:

Iisus Hristos, credință, ateism, F.M. Dostoievski

Introducere

Despre viața lui Dostoievski s-a vorbit ca despre „imposibila biografie”¹, făcându-se în mod cert referire la permanentul balans între lumini și umbre pe care le-a cunoscut acesta. Un autor pune un semn de egalitate între viața lui Dostoievski și „sufletul rus”².

Feodor Mihailovici Dostoievski s-a născut la 30 octombrie (11 noiembrie) 1821, la Moscova. Mama sa, Maria Feodorovna, natură religioasă și poetică, provenea dintr-o familie de negustori; ea moare curând, în 1837. Tatăl, medic cu rang

* Dr. Ciprian Iulian Toroczka, lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă *Andrei Șaguna*, Universitatea *Lucian Blaga* din Sibiu. E-mail: torocipri@gmail.com

** Dr. Daniela Preda, conferențiar la Facultatea de Teologie Ortodoxă *Andrei Șaguna*, Universitatea *Lucian Blaga* din Sibiu. E-mail: dana.preda@ulbsibiu.ro

¹ Michel Eltchaninoff, „Dostoievski et la vie vivante”, în Alain Houziaux (ed.), *Les écrivains face à Dieu*, Editions in Press, Clamecy, 2003, p. 39 ș.u.

² *Ibidem*, p. 40.

nobiliar într-un spital moscovit, împrorietărit cu o mică moșie în Tula, a fost ucis, pentru cruzimea comportamentului său, de țărani iobagi într-o revoltă din 1839.

Tineretea îi este marcată de câteva mici traume: copilăria moscovită, petrecută datorită firii sale bolnăvicioase, mult timp în spitalul tatălui său; penibili ani de colegiu în pensiune; înscrierea, împreună cu fratele său Mihail, la Școala de Inginerie Militară din Sankt Petersburg. O absolvă pe aceasta, dar lucrează numai un an într-un departament de proiectare ingierească; viața romantică și „visătoare” își spune cuvântul, Dostoievski dându-și demisia spre a se putea dedica activității literare. Face mai mult traduceri din limba franceză, printre care și romanul balzarian Eugénie Grandet (1844), pentru ca un an mai târziu să-și încheie propriul său roman de debut, *Oameni sărmani*. Manuscrisul e primit cu apreciere, pozitiv exprimându-se, printre alții, criticul Bielinski și poetul Nekrasov (ultimul va și publica romanul în 1846, în revista pe care o edita). În 1846 apare cel de-al doilea roman, *Dublul*, care însă, spre deosebire de primul, reprezintă un semieșec. Continuă însă să scrie și să publice *Nopti albe* – subintitulat *roman sentimental* – și *Netocika Nezvanova* (1849).

O cotitură decisivă în viața lui Dostoievski survine în anul 1849. Frecventând un cerc revoluționar, al „petrașevștilor” (adică adepți ai lui Mihail Vasilievici Petrașevski, organizatorul primului cerc de socialism utopic din Rusia), Dostoievski citește la 15 aprilie 1849 celebra „Scrisoare a lui Bielinski către Gogol”, din iunie 1847, care însă fusese interzisă de către cenzura țaristă. Pentru această vină, împreună cu alți tovarăși, este arestat pe 23 aprilie, închis în fortăreața Petropavlovskaja, judecat și, la 16 noiembrie, condamnat la moarte prin împușcare. La 22 decembrie 1849 li se încenează o sinistră farsă a „execuției”: „laolaltă cu alți condamnați, scoși în piața Semionovski din centrul Petersburgului, unde, îmbrăcați, pe un ger de minus 21 de grade, doar în cămașa albă mortuară, sub privirile a trei mii de spectatori, li se citește sentința; primii trei sunt legați la stâlpul de execuție, el însuși fiind al șaselea, deci în grupul următor, rămânându-i de trăit câteva minute – după care ceremonia este brusc întreruptă, și li se citește decizia Maiestății sale imperiale, țarul Nicolae I, de a li se dărui viața, comutându-li-se pedeapsa în muncă silnică la ocnă, pe timp de patru ani, urmată de slujba în surghiun ca soldați de rând.”³ Încercările din viața lui Dostoievski continuă: după o

³ Ion Ianoși, *Prejudecăți și judecăți*, Editura Hasefer, București, 2002, p. 305. Unele detalii se cunosc din scrisoarea scrisă în aceeași zi fratelui Mihail; referire se face și în romanul *Idiotul* (Partea I, cap. II), în care prințul Mășkin relatează, în casa familiei Epancin, următoarea scenă: „poate că există undeva vreun om căruia, după ce i s-a citit sentința de condamnare la moarte și a fost lăsat o vreme pradă spaimei, să i se fi spus până la urmă: «Du-te, ai fost iertat!» Ei bine, omul acesta ar ști poate să ne povestească prin ce a trecut. Hristos însuși a vorbit de acest înspăimântător supliciu. Nu! Nu se cade ca omul să fie tratat astfel”.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

lungă călătorie spre Siberia, pe 24 ianuarie 1850 ajunge în fortăreața Omsk, unde e închis ca ocaș. În acest răstimp i se declanșează și crizele de epilepsie. Este eliberat la mijlocul lunii februarie 1854, fiind înrolat ca un soldat într-un batalion din Semipalatinsk, abia după moartea țarului Nicolae I fiind avansat la gradul de ofițer. Pe 18 martie 1859 i se permite eliberarea din armată și întoarcerea în Rusia europeană; pleacă la Tver, iar în noiembrie revine la Petersburg.

Căsătorit cu o femeie bolnavă, cu un caracter dificil, el are o legătură pasională cu tânăra Apolinaria Suslova, modelul „femeilor infernale” care populează universul său literar. Pe plan profesional, colaborează împreună cu fratele său mai mare la revistele *Vremea* (1861-1863) și *Epoha* (1864-1865). Perioada petersburgheză, romanțată într-unul din romanele sale de J.M. Coetzee (și cu elemente ficționale)⁴, este una culminantă în activitatea literară a lui Dostoievski. Rând pe rând, sunt publicate: *Visul unchiului* (1859) *Stepancikovo și locuitorii săi* (1859), *Umiliți și obidiți* (1861), *Amintiri din casa morților* (1861) – în care este rememorată experiența anilor de ocnă –, *O întâmplare penibilă* (1862), *Însemnare de iarnă despre impresii de vară* (1863) – rod al primei călătorii în Europa occidentală, din iunie-septembrie 1862 –, *Însemnări din subterană* (1864). În ultimii cincisprezece ani din viața Dostoievski publică cele mai importante și cunoscute romane ale sale, adevărate „romane-tragedie”⁵: *Crimă și pedeapsă* (1866), *Idiotul* (1868), *Demonii* (1871), *Adolescentul* (1874-1875) și capodopera *Frații Karamazov* (1880).

Pe plan personal trebuie amintită întâlnirea cu Anna Grigorievna, o tânără stenografă, cu care s-a căsătorit și pe care a iubit-o până la moarte. Împreună cu aceasta a efectuat călătoria în Europa, și cu ajutorul ei a reușit să depășească pasiunea pentru jocuri de cărți, care l-a lăsat nu o dată falit (această manie este admirabil descrisă în nuvela *Jucătorul*). Viața lui Dostoievski cunoaște alte numeroase umbre, marcată de moartea precoce a primului său copil, crizele de epilepsie, sărăcia cronică care-l silea mereu să facă împrumuturi, dar mai ales recunoașterea valorii literare care-i vine prea tardiv – revenit în Rusia, Dostoievski nu cunoaște gloria decât cu câteva luni înainte de moarte, în special datorită faimoaselor „Discursuri către Pușkin” din 1880.

Aceste puține date cunoscute cert de către cercetători alternează cu multe alte enigme din viața lui Dostoievski. Zvonuri despre o existență agitată au circulat chiar imediat după moartea lui Dostoievski. Într-o scrisoare trimisă de „priete-

⁴ J.M. Coetzee, *Maestrul din Petersburg*, trad. Maria Berza, Editura Humanitas, București, 2010. În aceeași categorie se înscrie și lucrarea lui Athanasiadis Tasos, *Dostoievski în drumul de la ocnă la pasiune: reconstituire romanțată*, trad. de Dorina Chisăliță, Editura Omonia, București, 2005.

⁵ Ileana Melnicioiu, *Vina tragică. Tragicii Greci, Shakespeare, Dostoievski, Kafka*, Editura Cartea Românească, București, 1978.

nul” Strahov lui Tolstoi, la 28 noiembrie 1883, cel dintâi scria: „nu pot vedea în Dostoievski nici un om bun, nici un om fericit. El a fost rău, invidios, pervers... mi s-a povestit că a violat într-o baie publică o fetiță pe care guvernanta lui i-a adus-o... având o senzualitate animalică, el nu avea niciun gust, niciun sentiment al frumuseții și al șarmului feminin.”⁶

Chiar dacă majoritatea biografiilor contestă realitatea acestui viol, imaginea lui Dostoievski rămâne una ambivalentă, la fel cum ambivalentă rămâne și întreaga sa creație⁷. Dacă în plan personal el alternează între personajul iubitor de frumos, credincios, adorat de copii și de oameni sărmani, vesel și caritabil, gata să sprijine familia fratelui decedat, și, pe de altă parte, egoist, manipulator, vanitos, violator, fire nervoasă și violentă, în planul operei imaginea lui alternează între cea de reprezentant oficial al creștinismului și, dimpotrivă, cea de geniu satanic.

În continuare vom schița modul în care scriitorul rus a exemplificat ateismul, respectiv credința. Trimiterile se vor face la câteva dintre cele mai reprezentative scene și personaje din opera sa.

Ateismul

În cadrul filosofiei contemporane s-a constatat că ateismul poate cunoaște o varietate de forme, iar astfel de varietăți sunt mult mai diverse decât se poate visa în paginile multor jurnale și texte filosofice⁸. Bun cunoscător al sufletului omenesc, Dostoievski a demonstrat că, uneori, scriitorul este mai în măsură să descrie abi-

⁶ I. Ianoși, *op. cit.*, p. 306.

⁷ Au fost și voci care au negat însuși talentul literar al lui F.M. Dostoievski. Vladimir Nabokov, scriitor rus în exil și autorul cunoscutului roman „Lolita”, mărturisește direct că nu-i place Dostoievski, preferându-i acestuia pe Pușkin, Cehov sau Tolstoi. Astfel, în opinia sa Dostoievski „nu este un mare scriitor ci, mai degrabă, unul mediocru”, iar motivele sunt diverse: în primul rând, era contradictoriu, căci, spre exemplu, deși ura atât de mult Occidentul, el a fost „cel mai european dintre scriitorii ruși”. În al doilea rând, „lipsa de gust a lui Dostoievski, monotonia cu care abordează personaje ce suferă de complexe pre-freudiene sau felul în care se afundă în tragediile demnității umane – toate acestea sunt greu de admirat”. În al treilea rând, sub masca „realismului” sau a „experienței umane”, în opera dostoievskiană abundă o întreagă galerie de personaje nevrotice sau nebune. În al patrulea rând, Dostoievski realizează în planul creației literare o combinație îndoielnică de roman polițist și roman sentimental franțuzesc de secolul al XVIII-lea. În al cincilea rând, a dat dovadă de o ură patologică pentru germani, polonezi și evrei”. În al șaselea rând, tehnicile sale literare sunt departe de perfecțiune: unele personaje sunt doar „marionete literare” (vezi personajul Liza din *Însemnări din subterană*), abundă repetările cuvintelor și frazelor, iar unele declarații sunt de-a dreptul banale (vezi *Însemnări din subterană*), unele titluri de capitole sunt în afara conținutului (*Frații Karamazov*) etc. Vladimir Nabokov, *Cursuri de literatură rusă*, traducere Cristina Rădulescu, Editura Thalia, București, 2006, p. 78-110.

⁸ Stewart R. Sutherland, *Atheism and the Rejection of God: Contemporary Philosophy and The Brothers Karamazov*, Basil Blackwell, Oxford, 1977, p. 1.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

surile ființei umane decât o poate face filosoful. Dovadă stau și multiplele fațete ale ateismului pe care le regăsim în opera sa.

„Toată viața mea am fost obsedat de Dumnezeu!”⁹, afirmă Kirilov („Demonii”), și credem că aceste cuvinte i se potrivesc foarte bine și lui Dostoievski însuși. Acesta, în urma experienței de la ocnă, își dă seama că ateismul este cea mai înspăimântătoare crimă, cauza tuturor relelor ce se produc în această lume. Făcând parte din nobilime, el este întâmpinat cu ostilitate de colegii săi de suferință, iar în „Crimă și pedeapsă” (unde Raskolnikov, după ce este condamnat și trimis în Siberia, are parte de același tratament) ne este dezvăluit și motivul: „Necredincioșule! Nu crezi în Dumnezeu, strigau ei. Ar trebui să fii ucis!”¹⁰ Iată deci motivul: „inteligenția” (pe care o va acuza mereu și Dostoievski de acum înainte), sub influența nocivă a Apusului, s-a îndepărtat de credința poporului și s-a infestat de această cumplită boală, ateismul.

Problema existenței lui Dumnezeu este tema discuției și „la un păhărel de coniac” (titlul unui capitol din „Frații Karamazov”), în care Fiodor Karamazov le adresează teribila întrebare celor doi fii ai săi (unul Ivan, intelectual „de modă nouă”, sceptic, răzvrătit, rațional, și celălalt, Alioșa, inocent, care a urmat calea mănăstirii și se află sub ascultare la un mare stareț, părintele Zosima): „există Dumnezeu sau nu există?”

Răspunsurile sunt categorice, atât de o parte, cât și de cealaltă:

„- Nu, nu există Dumnezeu, declară Ivan.

-Alioșka, există Dumnezeu?

-Există”¹¹.

Dar așa cum intuise încă dinainte de a pune întrebarea, bătrânul Fiodor știa că „Ivan nu poate fi sincer. E prea trufaș pentru asta”¹².

Nichifor Crainic consideră „Legenda Marelui Inchizitor” (un alt capitol, oarecum autonom, din „Frații Karamazov”) ca lucrul cel mai grandios care se poate citi în literatura universală, pentru că „în ea e întrupată concepția atee despre lume și univers a lui Ivan”¹³. Fără a reda aici cuprinsul acestuia, pledoaria Marelui Inchizitor – cel care-L acuză pe Hristos că nu a cedat celor trei ispite din pustiu ale diavolului și că a lăsat neatinsă libertatea omului, chiar cu prețul de se ridica

⁹ F.M. Dostoievski, *Demonii*, trad. de Marin Preda și Nicolae Gane, Editura Cartea Românească, București, 1970, p. 121.

¹⁰ Idem, *Crimă și pedeapsă* vol. I, trad. de Ștefana Teodoreanu și Isabella Dumbravă, Editura Biblioteca pentru toți, București, 1962, p. 206.

¹¹ Idem, *Frații Karamazov* vol. I, trad. de Ovidiu Constantinescu și Isabella Dumbravă, Editura RAO, București, 1997, p. 209.

¹² *Ibidem*, p. 208.

¹³ Nichifor Crainic, *Dostoievski și creștinismul rus*, Editura Anastasia, București, 1998, p. 93.

împotriva Lui – nu ascunde altă taină decât aceea că el nu crede în Dumnezeu (chiar dacă poartă „vechea lui rasă călugărească, făcută din pânză groasă” și este un ascet, lucru vizibil din ținuta lui „înaltă și dreaptă, cu fața suptă și ochii adânciți în orbite”). De altfel, de acest lucru își dă seama chiar și inocentul Alioșa, care-i spune lui Ivan: „Inchizitorul tău nu crede în Dumnezeu, asta-i tot secretul lui!”¹⁴.

În romanul „Demonii”, alte două personaje antagonice, episcopul Tihon și Nikolai Stavroghin, au aceeași discuție:

„– Credeți în Dumnezeu? aruncă brusc întrebarea Stavroghin. – Cred în Dumnezeu”¹⁵, răspunde Tihon, și imediat vine ispita din partea demonului (să nu uităm că „diabolos” se traduce din greacă cu „clevețitorul, ispititorul”), care îl întreabă dacă poate să mute munții...

Deși Stavroghin, ca și Marele Inchizitor, mărturisesc că ei nu cred în Dumnezeu, dar cred în diavol („în dracul personal, și nu alegoric”, spune primul, iar al doilea recunoaște în fața lui Iisus că nu mai e cu El, ci cu „puternicul și iscusitul duh”), totuși Tihon face o afirmație ce poate părea surprinzătoare: „Ateul desăvârșit ocupă penultima treaptă care precedă credinței desăvârșite”, spune el, opunându-l pe acesta indiferentului, cel care și-a pervertit până la cea mai de jos treaptă chipul lui Dumnezeu ce i-a fost dat la creație. Dostoievski crede că, de fapt, și un ateu crede în Dumnezeu, pentru că nu există propriu-zis atei, ci doar credincioși la negativ. „Necredința este o imposibilitate. Există numai credință care poate lua diferite forme: pozitive sau negative”¹⁶.

Iată deci că pot fi catalogate două tipuri de atei: deicizii (cei care „l-au ucis pe Dumnezeu”, după spusa lui Nietzsche, adică „luptătorii” împotriva lui Dumnezeu, cei activi) și indiferenții (numiți de Dostoievski „căldiceii”, adică cei care nici măcar nu-și pun problema existenței lui Dumnezeu, pasivii). Pentru scriitorul rus, mai vinovați sunt cei din ultima categorie, în care este inclus și Stavroghin. Cei asemeni lui nu vor putea să treacă niciodată linia ce desparte răul de bine (căci așa cum se poate și urcă de la bine la rău, de la credință la necredință, la fel de ușor se poate și urca de la rău la bine, de la necredință la credință, conform principiului „extremele se ating”): „eu nu înțelegeam și nu simțeam Binele și Răul”¹⁷, mărturisește Stavroghin.

Presimțind pericolul care-l paște pe cel care nu mai crede în Dumnezeu, Pulheria Raskolnikova îl întreabă într-o scrisoare pe fiul ei: „Oare te mai închini lui Dumnezeu, Rodea, așa cum făceai altădată, și crezi în bunătatea fără de mar-

¹⁴ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov* vol. II, p. 407.

¹⁵ Idem, *Demonii*, p. 708.

¹⁶ Ion Mânzat, *Psihologia creștină a adâncurilor*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 199.

¹⁷ F.M. Dostoievski, *Demonii*, p. 721.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

gini a Creatorului și Mântuitorului nostru? Tare mă tem, în sufletul meu, să nu fi căzut și tu în mrejele necredinței, atât de răspândită azi!”¹⁸ Din nefericire, într-adevăr căzut în necredință și lipsit de frica de Dumnezeu, Raskolnikov va comite două crime... Va fi nevoie de întâlnirea cu Sonia pentru ca el să-și recunoască păcatele și să revină la credința ce fusese sădită în inima lui încă din copilărie. La scuza lui Raskolnikov că „eu am vrut să cutez, și am ucis... n-am vrut decât să cutez”, ea îi strigă în față adevărul: „Te-ai depărtat de Dumnezeu și Dumnezeu te-a lovit, te-a lăsat pe mâna diavolului!”¹⁹ (La fel va face și Lizaveta Prokofievna, în romanul „Idiotul”, cu grupul de nihilști veniți la prințul Mișkin „să-și ceară drepturile”: „Nebuni și descreierați! Niște vanitoși plini de orgoliu! N-au credință în Dumnezeu, n-au credință în Hristos! Vă roade trufia și vanitatea până într-atât, încât veți ajunge să vă sfâșiați unii pe alții, v-o prezic eu”²⁰.)

Feodor Mihailovici Dostoievski consideră că ateismul are drept cauză catolicismul roman, care a denaturat creștinismul de pe adevăratul lui fâgaș, transformându-l în ceva strict pământesc ce are drept conducător pe papă, și nu pe Hristos: „Catholicismul roman e chiar mai rău decât ateismul, iată părerea mea! Da! Asta e părerea mea! Ateismul, de fapt, se mărginește la negare, reduce totul la zero, pe când catolicismul merge mai de parte: predică un Hristos denaturat, un Hristos ponegriț și profanat, un Hristos care este contrariu celui adevărat! Catholicismul îl predică pe Antihrist, să asigur, v-o jur!... Catholicismul roman crede că Biserica nu poate să trăiască pe pământ dacă lumea întreagă nu este supusă puterii sale politice ... Papa a pus stăpânire pe pământ, pe un tron terestru și a luat sabia; de atunci totul merge așa, numai că sabiei i-au mai adăugat minciuna, intriga, falsitatea, fanatismul, superstiția, ticăloșia și crima ... Cum să nu fi dat ea naștere ateismului? Ateismul izvorăște din însăși esența catolicismului roman! Acolo zace de fapt geneza ateismului. Ateismul e chiar în ei, căci puteau ei oare să creadă sieși? Ateismul s-a hrănit din dezgustul pe care-l inspirau”. Dacă în Rusia ateismul a atins doar pătura intelectualilor, tragedia este că aici, în Apus, „chiar la masele cele mai largi ale poporului, credința s-a șubrezit – întâi și întâi din ignoranță și din urzeala de minciuni, iar acum din fanatism, din ură față de Biserică și față de creștinism!”²¹

Bineînțeles că aceste acuze virulente la adresa catolicismului își au fundamentul în concepția slavofilă, ce era atunci la modă în Rusia, dar putem alătura citatele de mai sus cu afirmațiile unui teolog grec contemporan, Christos Yannaras, din care rezultă aceeași idee: „...edificiul metafizicii europene a fost înălțat

¹⁸ Idem, *Crimă și pedeapsă*, vol. II, p. 48.

¹⁹ *Ibidem*, p. 179.

²⁰ Idem, *Idiotul*, p. 380.

²¹ *Ibidem*, p. 716-717.

pe temeiul premisei existenței lui Dumnezeu, dar cu excluderea progresivă a prezenței lui Dumnezeu în lume...” fenomen care a avut loc „pe durata a aproape un mileniu”²². Deci „răspunzătoare de moartea Dumnezeului tradiției metafizice europene occidentale este însăși lumea creștină occidentală. Ea a generat nu numai negarea metafizică a divinității lui Dumnezeu, ci și negarea problemei metafizicii ca atare, a generat repulsia ori numai indiferența față de orice cercetare metafizică, a făcut să apară, pentru prima dată în istoria omenirii, un fenomen până acum necunoscut, acela al indiferentismului religios de masă, ce caracterizează secolul nostru”²³.

Dacă Marele Inchizitor raționa conform principiului „Pro Satana et contra Deum”, în schimb Ivan Karamazov îl dezvoltă pe cel de „Pro Mundo et contra Deum”²⁴. Într-o discuție cu Alioșa, el recunoaște că e absurd să-ți pui întrebarea dacă există Dumnezeu sau nu, deoarece „sunt lucruri ce depășesc posibilitățile unei inteligențe inițial înzestrată cu noțiunea celor trei dimensiuni spațiale”²⁵, însă, chiar dacă-l acceptă pe Dumnezeu, refuză să accepte „lumea asta a lui Dumnezeu în finalitatea ei, ...lumea plăsmuită de El, această creație divină”²⁶. Care să fie motivul acestei răzvrătiri?

Ivan prezintă în continuare una dintre cele mai sensibile chestiuni la care trebuie dat răspuns (teodiceea), și anume suferința copiilor. Dacă adulții sunt vinovați de păcatul de a fi mușcat din mărul oprit, crede Ivan, copiii în schimb „n-au apucat să se înfrupte din el și deocamdată nu au niciun păcat”²⁷. Exemplele citate de el sunt cu atât mai cutremurătoare dacă ne gândim că Dostoievski s-a inspirat tocmai din cazuri reale, relatate în presa vremii. Și strigătul lui Ivan că niciun preț de pe lumea aceasta nu merită lacrimile unei copile nevinovate reflectă adevărul (până și inocentul Alioșa, după ce-i este povestit cazul generalului care și-a asmuțit câinii să ucidă un biet copil, cere împușcarea acestui călău). Greșeala apare însă atunci când este învinovățit pentru toate acestea Dumnezeu (căruia Ivan „se grăbește să-i restituie biletul de intrare” în această lume a suferinței nedrepte), pentru că afirmația lui – „cred că oamenii sunt singurii vinovați” – e totuși adevă-

²² Chr. Yannaras, *Psihologia creștină a adâncurilor*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 10. Aceste convingeri vor fi preluate, printre alții, și de Sf. Iustin Popovici, *Biserica Ortodoxă și Ecumenismul*, trad. de Adrian Tănăsescu, Editura Mănăstirii Sfinții Arhangheli, Petru Vodă, 2002, p. 107 ș.u.; Idem, *Omul și Dumnezeul-Om. Abisurile și culmile filosofiei*, trad. de Ioan Ică și Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1997, p. 170 ș.u.

²³ *Ibidem*, p. 39.

²⁴ Paul Evdokimov, *Gogol et Dostoievsky ou la descente aux enfers*, Edition Desclée de Brouwer, Bruges, 1961, p. 259.

²⁵ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov* vol. I, p. 364.

²⁶ *Ibidem*, p. 364.

²⁷ *Ibidem*, p. 367.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

rată. Suferința e o consecință a răului, care se perpetuează nu din voia lui Dumnezeu, ci prin îngăduința Sa, El nevoind să anuleze libertatea creaturilor, pentru a nu spori răul deja existent (căci, orice s-ar crede, oprirea răului prin mijloace rele nu conduce decât la înmulțirea răului în lume). Iată deci că, de fapt, sintagma „Pro Mundis et contra Deo” nu conduce decât tot la „Pro Satana et contra Deum”: a fi contra lui Dumnezeu înseamnă a fi al lui Satana. A-l judeca pe Dumnezeu după logica umană nu înseamnă altceva decât că El este creat după chipul omului, și deci Ivan are dreptate. E adevărat că răul trebuie pedepsit și că nu e drept „ca mama să-l îmbrățișeze pe ucigașul odorului ei, pe cel care a pus căinii să-l sfășie”, dar el „vrea absolutul în relativ”²⁸. Greșeala se comite atunci când se afirmă că „teoretic, firește, poți să-ți iubești aproapele, dar numai așa, de la distanță, niciodată însă când e în preajma ta”²⁹. În fapt, tocmai acesta e motivul suferinței în lume: lipsa dragostei între oameni și pentru Dumnezeu.

În încheierea acestei secțiuni, vom trata opinia sociologului Petre Andrei, care, pe baza afirmațiilor lui E. Stadtler, susține că la baza revoltei metafizice a poporului rus ar sta doar poziția geografică și influența climei. „Clima continentală extremă, cu iernile sale lungi, aspre și verile sale scurte și arzătoare, fără tranzițiile blânde și conciliante ale unei simpatice primăveri (sic!, n.n.), ale unei toamne în-sorite, nu puteau rămâne fără efect asupra caracterului poporului. Acea trăsătură moale, fatalistă, care îl caracterizează pe rus, e negreșit un reflex fiziologic al presiunii, pe care o poate exercita frigul și căldura extremă asupra omului. În același timp aceste salturi climaterice de la un frig extrem la o căldură extremă bruscă, nemijlocită, neorganică, condiționează acel caracter radical și revoluționar, care numai în aparență contrazice caracteristica pasivă, în realitate îl completează foarte natural”³⁰. Noi nu credem însă că aceasta ar fi cauza apariției nihilismului, el avându-și originea mult mai adânc, în chiar sufletul omului. „Nihilismul rus este un apocalism rusesc denaturat”³¹, afirmă N. Berdiaev, și omul contemporan nu dorește altceva decât să fie el un om-dumnezeu (opus lui Hristos, Dumnezeu-Omul), uitând că, „dacă nu există Dumnezeu, dacă el însuși e Dumnezeu, atunci nu este nici om, piere și chipul său”³². Dostoievski nu va face decât să arate că „și cel mai curat om (de exemplu Kirilov, din romanul „Demonii”), care l-a refuzat pe Dumnezeu și a dorit el însuși să fie zeu, este sortit pieirii, își pierde libertatea.

²⁸ Paul Evdokimov, *Dostoiesky et le probleme du mal*, p. 236.

²⁹ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, p. 365.

³⁰ Petre Andrei, *Sociologia revoluției. Studii de sociologie politică*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 26.

³¹ Nikolai Berdiaev, *Filosofia lui Dostoievski*, trad. Radu Părpăuță, Editura Institutului European, Iași, 1992, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 35.

El este posedat. E în puterea duhurilor a căror natură nu o cunoaște³³. Ivan Karamazov, în discuția cu Alioșa, decide că nu există Dumnezeu, dar nici diavolul, pentru ca, în urma unei vedenii, acesta din urmă să-i râdă în nas și să-i contrazică afirmația că „diavolul nu există și este numai o născocire a omului, plăsmuit după chipul și asemănarea lui”³⁴.

În concluzie, la originea nihilismului stă, mai presus de orice cauză externă, o cauză internă, acțiunea diavolului în lume (și mai ales în sufletul omului), iar ispita omului modern este aceeași cu a lui Adam în rai: să fii „ca Dumnezeu” dar fără Dumnezeu, adică „să devii dumnezeu creând în sine elementul demonic”³⁵.

Credința

„Fenomenul Fugii e unica certitudine, așa cum în lumea Credinței unica certitudine e Dumnezeu... E imitat Dumnezeu ca fundal al existenței ei. Așa cum în lumea Credinței Dumnezeu e fondul pe care se mișcă omul și numai pe fundalul care este Dumnezeu devine limpede apariția omului, tot astfel fenomenul Fugii e fundalul omului. Însă omul nu devine limpede prin ea, el devine nestatornic, fără contur și se aruncă mereu înainte, fuge mereu mai rapid, pentru ca Fuga și mai rapidă să iasă în evidență față de aceea mai lentă din urma ei. Fenomenul Fugii e peste tot: e imitată omniprezența lui Dumnezeu”³⁶. Și Dostoievski a fost un „om al Fugii”, însă în închisoare el, asemeni Sfântului Apostol Pavel, s-a întâlnit cu Cel de care fugea, cu Hristos. Convertirea sa e evidentă din discuția pe care o are aici cu Bielinski (unul dintre socialiștii atât de prețuiți anterior de Dostoievski). Deși sunt de acord în ceea ce privește injustiția socială („Chestiunile naționale cele mai vii sunt astăzi în Rusia abolirea sclaviei și suspendarea pedepselor corporale”), totuși ceva îi desparte în mod esențial: „El l-a înjurat pe Hristos în fața mea”, și aceasta Dostoievski nu putea nici să suporte, nici să o ierte. Însuși Bielinski scria, fără să înțeleagă însă: „De fiecare dată când eu făceam aluzie la Hristos, fizionomia lui se schimba ca și cum ar fi vrut să plângă”³⁷. Câtă diferență între Dostoievski și Tolstoi: „Spre sfârșitul vieții, Tolstoi căuta din ce în ce mai monomaniac înțelepciunea supremă și mântuitoare. O căuta în sine, în mujici, în gândurile oamenilor înțelepți. Frecvența vechea filosofie chineză, indiană, ebraică, creștină. Îi chema în ajutor pe Buddha, Lao-

³³ *Ibidem*, p. 51.

³⁴ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, p. 369.

³⁵ Paul Evdokimov, *Dostoievky et le probleme du mal*, p. 173.

³⁶ Max Picard, *Fuga de Dumnezeu*, trad. de Patricia Merfu și Pr. George Remete, Editura Anastasia, București, 1998, p. 58.

³⁷ Vezi Paul Evdokimov, *Gogol et Dostoievsky ou la descente aux enfers*, p. 195.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

Zi, Isaia, Iisus”³⁸. Tolstoi chiar îl critica pe Dostoievski pentru „acest soi de raportare mistică... Hristos, Hristos!”³⁹.

Gogol spunea atât de frumos: „La noi, mai înainte decât în oricare ținut, se sărbătorește Luminata Duminică a lui Hristos. E oare un vis? Dar de ce acest vis nu-i vine decât rusului? Ce înseamnă, la urma urmei, că sărbătoarea a dispărut, iar semnele vizibile plutesc atât de clar pe fața pământului nostru: se aud cuvintele lui *Hristos a înviat*, și sărutări, și de fiecare dată la fel de solemn răsună sfântul miez de noapte și dangătele tuturor clopotelor vuiesc și vuiesc pe tot pământul, ca și cum ne-ar trezi? Acolo unde plutesc atât de evident semnele, nu plutesc degeaba; acolo unde vor să trezească, vor trezi până la urmă”⁴⁰. Tot despre „libertate, viață nouă, învierea din morți...” strigă și Dostoievski la ieșirea din ocnă, dându-și seama însă că, după cum mărturisește Raskolnikov, „viața nouă nu se capătă de pomană, că trebuie răscumpărată cu preț mare, plătită cu îndelung eroism...”⁴¹. În temniță, Raskolnikov ajunge să spună, în legătură cu Sonia: „Oare poate, acum, credința ei să nu fie și credința mea?”⁴² Căci Sonia „este o ființă prin excelență paradoxală, ea este «sfânta prostituată» sau «prostituata mântuitoare»”⁴³, în ciuda faptului că Raskolnikov credea că „are trei drumuri: să sară în apă, să ajungă la balamuc sau ... să se arunce în sfârșit în brațele desfrâului, aceluia desfrâu care ametește gândirea și împietrește inima”⁴⁴. O altă cale era aceea a Soniei, calea credinței, dar Raskolnikov, prea „sceptic, tânăr și obișnuit să gândească abstract”, nu putea încă s-o cunoască pe aceasta. La întrebarea lui – „Așadar, te rogi mult lui Dumnezeu, Sonia?” – aceasta din urmă rostește cu tărie: „Ce-aș fi fără Dumnezeu?”⁴⁵ Dumnezeu o susține, îi dă putere de a îndura rușinea, pentru a-și hrăni frățiorii, și mai ales face ca prostituția să nu o atingă decât „numai mecanic; nici o picătură de desfrâu nu-i pătrunsese încă în suflet: era limpede, o vădea întreaga ei ființă...”⁴⁶.

Dostoievski povestește despre o femeie care, văzându-și pruncul râzând pentru prima dată de la naștere, își face semnul crucii și spune că „uite așa, după cum se bucură o mamă când își vede pentru prima dată pruncul zâmbind, tot așa se bucură și Dumnezeu, sus în cer, când vede un păcătos înălțând spre El o rugă pornită

³⁸ Ion Ianoși, *Dostoievski*, p. 504.

³⁹ *Ibidem*, p. 505.

⁴⁰ Cf. Dmitri Merejkovski, *Rusia bolnavă*, traducere Emil Iordache, Editura Ades, Iași, 1996, p. 148.

⁴¹ F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, vol. 2, p. 348.

⁴² *Ibidem*, p. 348.

⁴³ Ioan Mânzat, *op. cit.*, p. 70.

⁴⁴ F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, vol. 2, p. 59.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 59.

din inimă⁴⁷. Aceasta este „o idee în care se cuprinde tot fondul creștinismului, cu alte cuvinte, ideea unui Dumnezeu care pentru noi este un adevărat părinte și care se bucură pentru un om așa cum un tată se bucură pentru propriul său copil! Acesta este fundamentul învățaturii lui Hristos!”⁴⁸ Iată deci cum e posibilă întoarcerea nihilistului la Dumnezeu, căci „conținutul sentimentului religios, în esența lui, scapă oricăror considerații și raționament și nu poate fi știrbit de nicio abatere, de nicio crimă, de niciun fel de ateism”⁴⁹. Omul are nevoie de credință, chiar dacă este de tipul lui Rogojin, solitar, trist, cufundat în propria răutate. „Rogojin nu-i numai un suflet pasionat; e și om de acțiune totuși, un luptător; vrea să-și recâștige prin luptă credința rătăcită. În momentul de față, el resimte atât de dureros, atât de chinuitor lipsa unei credințe. Are nevoie de ea ca de aer, ca de apă!... Da! Omul are nevoie să creadă în ceva! Să creadă în cineva!”⁵⁰

În romanul „Demonii”, Stepan Trofimovici ne arată și motivul credinței în Dumnezeu: „Dragii mei, zise el, am nevoie de prezența lui Dumnezeu fie chiar și pentru faptul că este singura ființă care poate fi veșnic iubită...”⁵¹. Da, iubirea îl face pe om să fie fericit, iar „pentru om mult mai necesar decât conștiința propriei sale fericiri este să știe și clipă de clipă să creadă că undeva există deja o fericire perfectă și netulburată pentru toți și pentru toate... Întreaga lege a existenței umane constă numai în posibilitatea pentru om de a se închina în fața a ceva infinit de mareț. Lipsește-i pe oameni de acest infinit mareț, ei nu vor accepta să trăiască și vor muri pradă disperării. Incomensurabilul și infinitul sunt tot atât de necesare omului, ca și acea mică planetă pe care el viețuiește...”⁵². Această credință și dragostea de viață l-au oprit și pe Raskolnikov de la sinucidere, Dunea, sora lui, spunându-i: „Slavă Domnului! Ce teamă mi-a fost, mie și Sofiei Semionova, că ai să faci un asemenea act necugetat! Așadar, tu mai crezi în Dumnezeu: Slavă Domnului! Slavă Domnului!”⁵³ Deși seminaristul Rakitin îi spusese că Dumnezeu e doar o închipuire a oamenilor, Dmitri Karamazov știe că atunci „totul e posibil”, că nu mai e nicio diferență între bine și rău: „Dacă Dumnezeu nu există înseamnă că omul e stăpânul pământului, al întregului univers. Minunat! Dar mai poate fi virtuos fără Dumnezeu? Asta-i întrebarea! Mereu mă întorc în același punct. Fiindcă pe cine va mai iubi atunci omul?”⁵⁴

⁴⁷ Idem, *Idiotul*, p. 293.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 293.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 294.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 307.

⁵¹ Idem, *Demonii*, p. 686.

⁵² *Ibidem*, p. 687.

⁵³ A se vedea comentarea acestui pasaj la Paulin Lecca, *Frumosul divin în opera lui Dostoievski*, Editura Discipol, București, 1998, p. 146.

⁵⁴ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. 2, p. 408.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

Dostoievski a fost preocupat și de raportul dintre minune și credință. Pentru el, nu minunea conduce la credință, ci credința conduce la acceptarea minunii. Descriindu-l pe Alioșa, el spune că, „trăind printre călugări, nu se putea să nu creadă și el în minuni; după părerea mea însă, minunile nu vor reuși niciodată să-l descumpănească pe un realist. Nu datorită minunilor un realist va ajunge credincios... În sufletul unui realist nu credința este aceea care se naște din minune, ci minunea ia naștere din credință”⁵⁵.

Dostoievski a făcut în iunie-iulie 1877 o vizită, împreună cu Vl. Soloviov (care-i va fi un prototip al lui Alioșa Karamazov), la faimoasa sihăstrie Optina, „în care înflorea prin starețul Ambrozie mișcarea de renaștere spirituală isihastă a «stărețismului» (*starcestvo*) paisian”⁵⁶. Aici îl găsește pe Dumnezeu ortodox autentic (chiar dacă V. Rozanov îi scrie lui K. Leontiev că „monahismul său e născocit”, iar la „Sihăstria Optina, romanul «Frații Karamazov» nu este recunoscut drept o operă literară «ortodoxă», iar starețul Zosima nu seamănă câtuși de puțin cu starețul Ambrozie nici prin învățătură, nici prin caracter”⁵⁷) și, mai ales își dă seama că „certitudinea nu are absolut nimic în comun cu adevărul”⁵⁸. El opune adevărurile lumii acesteia - Adevărului, care este o persoană, Iisus Hristos, și strigă: „Să opunem Occidentului adevărul Întrupat în Hristos al nostru, adevăr pe care noi l-am păstrat în timp ce ei nici nu l-au cunoscut măcar!”⁵⁹ Iată deci sensul cuvintelor lui Stepan Trofimovici că „am mințit toată viața, chiar și atunci când spuneam adevărul. Niciodată nu vorbeam pentru adevăr, ci numai pentru mine însumi...”⁶⁰. Dostoievski mai păstrează însă și amintirea mamei lui, care l-a dus să se împărtășească; prin gura „adolescentului”, el spunea: „...iar despre dumneata, mamă, am păstrat o singură amintire limpede, clipa când m-ai ridicat în brațe ca să primesc împărtășania și să sărut potirul; eram în biserica din sat, vara și un porumbel a trecut în zbor pe sub cupolă, de la o fereastră la alta...”⁶¹. Această unire cu Hristos nu este încă un simplu fapt memorialistic, ci îl va urmări pe autor de-a lungul întregii sale vieți: „Aici nu-i vorba de memorie. De întâmplările acestea nu-i nevoie să-mi amintesc, pentru că le-am avut prezente în minte toată viața”⁶².

⁵⁵ *Ibidem*, vol. 1, p. 45.

⁵⁶ Vladimir Soloviov, *Fundamentele spirituale ale vieții*, traducere diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Alba Iulia, 1994, p. XXII.

⁵⁷ „Din scrisorile lui K. Leontiev către V. Rozanov”, în *Marele Inchizitor. Dostoievski - lecturi teologice*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 166-167.

⁵⁸ Lev Șestov, *Revelațiile morții*, traducere de Smaranda Cosmin, Editura Institutului European, Iași, 1993, p. 18.

⁵⁹ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. 1, p. 718.

⁶⁰ *Idem*, *Demonii*, p. 675.

⁶¹ *Idem*, *Adolescentul*, traducere Emma Beniuc, Editura RAO, București, 1998, p. 138.

⁶² *Ibidem*, p. 139.

Iată de ce Dostoievski poate să afirme: „dacă există ceva care ocrotește societatea, chiar în vremurile noastre, îl îndrumă... și face din el alt om, este numai și numai legea lui Hristos, lege care vorbește prin glasul conștiinței sale”⁶³.

Dostoievski atrage atenția însă și asupra unor pericole ce se pot naște din înțelegerea greșită a credinței. În primul rând, „oamenii mândri sunt înclinați să creadă în Dumnezeu, mai ales când se cred superiori celorlalți”, nu din dragoste față de Dumnezeu sau pentru oameni, ci tocmai pentru că îi urăsc pe aceștia: ei cred într-o idee abstractă despre Dumnezeu pentru a nu-i crede și a nu sluji pe semenii, „în loc să se închine înaintea semenilor, îl preferă pe Dumnezeu – firește în mod inconștient –, căci astfel se simt mai puțin umiliți”⁶⁴. (De altfel tocmai această „umilire”, smerire îi împiedică pe nihiști să creadă în Dumnezeu-Creatorul, superior tuturor creaturilor...) În al doilea rând, deși spune că poporul rus este teafor, purtător de Dumnezeu, Dostoievski refuză să realizeze o coincidență între Dumnezeu și popor. În romanul „Demonii”, el critică narodnicismul, exemplificat de personajul Șatov, care afirma că „Dumnezeu e personalitatea sintetică a unui popor, de la începutul până la sfârșitul lui”. Ce înseamnă însă asta? Înseamnă că acest Dumnezeu nu e decât o idee în care se concretizează de jos în sus geniul unei națiuni, o creație imaginară, după chipul și asemănarea poporului respectiv⁶⁵. Deși putem recunoaște și anumite pasaje în care caracterul mesianic e uzurpat de Dostoievski poporului evreu și trecut poporului rus⁶⁶, totuși el știe că „Biserica nu este o împărăție din lumea aceasta”. „Împărăția cerurilor nu este bineînțeles din lumea aceasta, stăpânirea ei se află în slavă, deci nu putem ajunge la ea decât prin mijlocirea Bisericii, ale cărei temelii au fost puse aici, pe pământ, unde s-a statornicit”⁶⁷. Iar importanța pe care Dostoievski o acorda credinței în Iisus Hristos reiese și din următorul îndemn: „neclintit fii în credința ta până la capăt, crede chiar dacă toți oamenii de pe pământ s-ar fi lepădat de credință și numai tu, unul care-ai umblat până la urmă pe cărările Lui”⁶⁸.

Concluzii

Într-un fel sau altul, fiecare om este nihilist. Trăim într-o epocă ce predispoze la nihilism: indiferent de originea etnică, funcția socială sau formarea intelectuală,

⁶³ Idem, *Frații Karamazov* vol. 1, p. 103.

⁶⁴ Idem, *Adolescentul*, p. 74.

⁶⁵ Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 232.

⁶⁶ Asupra acestui aspect vezi Maxim D. Shrayer, „The Jewish Question and *The Brothers Karamazov*”, în Robert Louis Jackson (ed.), *A New Word on The Brothers Karamazov*, Northwestern University Press, Evanston, 2004, p. 210-233.

⁶⁷ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. 1, p. 99.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 501.

Lumini și umbre: „paradoxul Dostoievski” sau între ateism și credința în Iisus Hristos

toți resimțim efectele secularizării, ale raționalizării și ale tehnicizării extreme. Un filosof contemporan, Jeanne Hersch, referindu-se la cei doi mari „revoltați” ai secolului XX, S. Kierkegaard și Fr. Nietzsche, afirma că „nu există gândire modernă care să se poată sustrage de la *trecerea prin nihilism sau prin imposibilul filosofic* (s.n.)”⁶⁹. Orice încercare de a înțelege omul de astăzi înseamnă a pătrunde și în această parte tenebroasă.

Ion Ianoși, pornind de la o prelegere a lui Ivan Turgheniev având titlul „Hamlet și Don Quijote” (ținută la 10 ianuarie 1860), împarte personajele dostoievskiene după aceste două tipuri, afirmând că „unii caută idealul în afara lor, alții în ei înșiși. Mișcarea centrifugă definește pe Don Quijote, forța centripetă pe Hamlet. Primul e altruist, al doilea egoist. Don Quijote înseamnă credință, credință izvorâtă din cunoștințe puține, dar neclintite, credință iradiată asupra celorlalți oameni. Entuziast, ființă morală, Don Quijote întruchipează înaltul principiu al jertfirii de sine. Ce reprezintă Hamlet? Înainte de toate analiză și egoism, iar de aceea necredință. El se adoră pe sine, fără să creadă în ceva, este un sceptic cufundat în narcisism. Entuziasmului naiv îi opune lucida ironie, bisturiul analizei care descoperă vicii, inclusiv proprii: el se denunță, se chinuie, își provoacă răni. Don Quijote înfruntă morile de vânt; Hamlet suferă. Don Quijote e caraghios, dar simpatic, apropiat semenilor săi, care îl iartă; de Hamlet nu râde nimeni, însă nici nu-l poate nimeni iubi, pentru că nici el nu iubește pe nimeni. Aristocratul filosof își disprețuiește semenii, le este nefolositor, nu le dă nimic, nu îi călăuzește nicăieri. Cum să conduci când nu simți pământul sub picioare?... Hamlet nu o iubește pe Ofelia, nu cunoaște credința, nu lasă în urmă fapte, ci doar pecetea personalității proprii. Oamenii asemenea lui sunt singuratici, de aceea sterili... Hamlet întruchipează negarea”. În opera lui Dostoievski „Sonia, Mișkin, Șatov, Makar, Dolgoruki, Alioșa Karamazov, «omul ridicol», aveau să se constituie în ipostaze ale unui Don Quijote rus; Hamlet îi va împrumuta vocea «omului din subterană», iar chipul lui Raskolnikov, Ipolit Terentiev, Stavroghin, Versilov, Ivan Karamazov”⁷⁰.

Fără a greși, vom spune că cele două tipuri de personaje – cele ale „eroilor” credinței, respectiv ale „anti-eroilor” ei – nu sunt altceva decât întruchipări ale sufletului marelui scriitor rus. Acest aspect a fost evidențiat de unii dintre exegeții moderni ai operei sale⁷¹, la fel cum alții au văzut întregul univers dostoievskian

⁶⁹ Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, trad. de Drăgan Vasile, Editura Humanitas, București, 1994, p. 331.

⁷⁰ Ion Ianoși, *Dostoievski*, Editura Teora, București, 2000, p. 14-15.

⁷¹ Nathan Scott, *Dostoievski – Tragedian of the Modern Excursion into Unbelief*, Association Press, New York, 1956; Michael Stoeber, „Dostoevski’ Devil: The Will to Power”, în *The Journal of Religion* 74 (1994), nr. 1, p. 26-44.

Lect. Dr. Ciprian Toroczkaï & Conf. Dr. Daniela Preda

prin prismă religioasă⁷². Îmbinare paradoxală între nihilism și ideal⁷³, literatura lui Dostoievski continuă să provoace și să fascineze⁷⁴ – dovadă a modului în care răul și binele continuă să lupte în inima omului, cu repercusiuni asupra întregului univers⁷⁵.

⁷² Dintre multele cărți și studii, a se vedea mai ales A. Boyce Gibson, *The Religion of Dostoevsky*, Westminster Press, 1974; Rowan Williams, *Dostoevsky: Language, Faith, and Fiction*, Baylor University Press, 2011.

⁷³ Ion Ianoși, *Dostoievski. Tragedia subteranei; Dostoievski și Tolstoi. Poveste cu doi necunoscuți*, Europess Group, București, 2013, p. 332-336.

⁷⁴ Gary Saul Morson, „Paradoxical Dostoevsky”, în *The Slavic and East European Journal* 43 (1999), nr. 3, p. 471-494.

⁷⁵ De aici și remarcă lui Alexandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, vol. 1, trad. Nicolae Iliescu, Editura Univers, București, 1997, p. 138: „Dacă totul ar fi atât de simplu! Că undeva există oameni negri, care săvârșesc intenționat doar fapte negre și nu trebuie decât să-i deosebești de ceilalți și să-i distrugi. Dar linia care separă binele și răul intersectează inima fiecărui om. Și cine va distruge o bucățică din inima sa?”